

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

İndeks UOT 801.4, 801.55, 801.56

Dövlət qeyd 0106AZ00509

«TƏSDİQ EDİRƏM»

Elmi İşlər üzrə Prorektor

_____ k.e.d., prof.

İ.Ə.Əliyev

«____» _____ 2008-ci il

**Müasir rus dili (fonetika, leksika, morfolojiya, sintaksis
rus dialektologiyası) və rus dilinin tarixi
(2006-2008-ci illərin tam hesabatı)**

ETH-nin rəisi

b.e.d.,

_____ İ.N.Əliyeva

prof.

_____ 2008-ci il

Elmi-tədqiqat işinin rəhbəri

f.e.d.,

_____ L.H.Quliyeva

prof.

_____ 2008-ci il

BAKİ - 2008

MÜNDƏRICAT

İcraçıların siyahısı.....	3
Referat.....	4
Giriş	5
Müasir rus dili (fonetika, leksika, morfolojiya, sintaksis, rus dialektologiyası) və rus dilinin tarixi	6-21
Nəticə	22-24
Ədəbiyyat	25-31
Əlavə	

ICRAÇILARIN SIYAHISI

№	Vəzifə	Elmi dərəcə	Elmi adı	İmza	A.a.a., soyadı	Ştat cədvəli
1	kaf. müdiri	f.e.d.	prof.		Quliyeva Lalə Hüseyn q.	1
2	dosent	f.e.n.	dosent		Hacıyeva Elmira Cəfər q.	1
3	prof.əv	f.e.d.	prof.əv		Məhərrəmovə Sevinc Abbasqulu q.	1
4	b/m	f.e.n.			İsmayılova Rəna İbrahim q.	1
5	dos.əv	f.e.n.	dos.əv		Heydərova Elvira Akif q.	1
6	b/m				Məmmədbəyli Firavan Adil Gəray q.	1
7	b/m				İbrahimova Tamilla İsmail q.	1
8	b/m				Xidirov Nazim Vəli o.	1
9	müəl.				Zeynalova Nailə Tofiq q.	1
10	b/lab				Cəfərova Rəhilə Adil q.	1
11	b/lab				Əliyeva Səkinə Əli Ağa q.	1

REFERAT

Rus ədəbi dili fonetik sisteminin inkişaf qanunauyğunluqları. Müasir rus ədəbi dilinin leksik-qrammatik sistemi, tərcümə məsələləri.

Rus dilinin sahələrindən olan fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis və dialektologiyanın ümumi ideyasını inkişaf etdirərək aşkara çıxartmaq, həmçinin Azərbaycan dilindən rus dilinə tərcümə zamanı yaranan nöqsanları aradan qaldırmaq və bununla da gələcək tərcüməcilərə kömək etmək.

Rus şivələri üzrə yeni nəzəri materialların əsasında Azərbaycanın ərazisində mövcud olan rus dialekt materiallarından istifadə etməklə, bu cümlədən müxtəlif mətnlərdən bəhrələnməklə rus dialektologiyasının problemləri araşdırılıb və tədqiqatın nəticəsi olaraq «Rus dialektologiyası» (2008, 192 s.) adlı dərs vəsaiti çap olunub.

Bu dərs vəsaitindən filologiya fakültəsinin bakalavr pilləsində oxuyan II kurs tələbələri istifadə edə bilərlər.

Qədim Slavyan dilinə aid nəzəri materiallar araşdırılmış, bakalavr pilləsində oxuyan II kurs tələbələri üçün «Qədim Slavyan dili» (2008, 413 s.) adlı dərs vəsaiti çap olunmuşdur.

Müasir Slavyan xalqlarına aid yeni materiallar daxil olunaraq bakalavr pilləsində oxuyan I kurs tələbələrinin istifadəsi üçün «Slavyan filologiyasına giriş» (2007, 206 s.) adlı dərs vəsaiti çap olunmuşdur.

Bakalavr pilləsində oxuyan III kurs tələbələri üçün «Rus dilinin tarixi qrammatikası» (2007, 546 s.) adlı dərs vəsaiti çap olunmuşdur.

Magistratura pilləsində oxuyan tələbələr üçün «Müasir rus dili. Semasiologiya» (2008, 101 s.) adlı dərs vəsaiti çap olunmuşdur.

Azərbaycanda tərcümə problemlərini aradan qaldırmağın nəticəsi olaraq «Azər TAc-dan Azər TAc-a mürəkkəb və şərəfli yol» (2008, 32 s.) adlı kitabı tərcümə olunmuşdur.

GİRİŞ

2006-2008-ci ildə rus dilçiliyi kafedrasının elmi-tədqiqat işi aşağıdakı istiqamətdə aparılırdı: Rus ədəbi dili fonetik sisteminin inkişaf qanunauyğunluqları. Müasir rus ədəbi dilinin leksik-qrammatik sistemi. Tərcümə məsələləri. Rus dilinin tarixi məsələləri.

Problem: Müasir rus dilinin və rus dilinin tarixi problemləridir.

Kafedranın bütün üzvləri az öyrənilmiş problemlərin tədqiqi ilə məşğuldur. Bu sahədə elmi məqalələr, dərsliklər, dərs vəsaitləri yazılıb və çapdan çıxarılıb.

İşin məqsədi: Azərbaycan dilində emosional leksika əsas yer tutur. Bu dil vahidləri tərcüməçilər üçün müəyyən problemlər yaradır. Bu nöqtəyi-nəzərdən emosional leksikaya aid olan sözlərin tərcümə olub olmadığı müşahidə olunur.

Düzəltmə mücərrəd isimlərin rus və Azərbaycan dillərində oxşar və fərqli cəhətləri təhlil edilmişdir. Onlar müxtəlif leksik-semantik qruplar üzrə tədqiq edilmişdir.

Danışıq sintaksis konstruksiyasını, cümlədə sözlərin nizamını, eyni zamanda birləşdirən konstruksiyasının işlənməsi araşdırıldı.

Məlumat lüğəti üçün toplanmış materiallar əsasında lüğət çapa hazırlandı.

Dağıstan dillərində xüsusən tabasaran dilində, sinif paradiqmasının itirilməsi meyllərinin və felin təsrifinin yaranması, formalaşması səbəblərini müəyyən etmişlər.

in şəkilçili isimlər leksik-semantik qruplar üzrə təhlil olundu.

Dilçiliyin nəzəri materialları araşdırıldı və dərs vəsati tərtib edildi.

Azərbaycanda rus şivələri və rus toponimiyası ilə bağlı dərs vəsati tərtib edildi.

Müasir rus dili (fonetika, leksika, morfolojiya, sintaksis rus dialektologiyası) və rus dilinin tarixi

Azərbaycanda rus şivələrinin lüğəti. Lüğətə 1-ci nəşrdə verilməyən təzə sözlər əlavə olunmuşdur. 1-ci nəşrin bütün sözləri yenidən yoxlanılıb, düzəlişlər aparılıb, sözlərin mənaları yenidən redaktə olunub, sinonim mənalar qruplaşdırılıb, artıq izahatlar aradan götürülüb.

Rus dilçiliyi kafedrasında tərtib olunmuş lüğət kafedranının zəngin kartotekasının materialları əsasında hazırlanmışdır. Bu materiallar 1960-cı ildən bu günə qədər Azərbaycanın rus kəndlərində keçirilən dialektoloji ekspedisiyalar vaxtı toplanmışdır. Böyük və gərgin zəhmətin nəticəsi olan bu lüğətin yüksək elmi dəyəri və əhəmiyyəti vardır.

Lüğətdə qədim rus dilinə və cənub rus dialektinin ləhcələrinə xas olan xüsusiyyətlər və həmçinin Azərbaycan dilindən alınan və Respublikamızın kəndlərində yaşayan rus sakinlərinin nitqində geniş işlənən çoxsaylı sözlər öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanda yaşayan rusların ləhcəsi öz özlüyündə unikal və tədricən yox olmaq təhlükəsində olan bir hadisədir. Buna görə də yaddaşlardan silinməmək məqsədi ilə bu lüğətin nəşri zəruriyyət təşkil edir.

«Rus dialektologiyası» dərslər vəsaiti

İş beş hissədən ibarətdir. Girişdə rus dialektologiyası fənninin predmeti və əsas anlayışları açıqlanır: rus dilinin şimal və cənub şivələri, ərazi və sosial şivələri, şivə müxtəlifliyi, linqvistik coğrafiyanın izoqlossa və areal anlayışları. Fonetika hissəsində şivələrin vokalizm (vurğulu və vurğusuz vokalizm) və konsonantizm xüsusiyyətləri təsvir olunur. Müasir şivələrin fonetik inkişafı əks olunur.

Morfologiya hissəsində isim, fel, sifət, say və əvəzlik nitq hissələrinin dialektoloji differensiasiyası təsvir edilir və müasir şivələrdə morfoloji proseslər göstərilir. Sintaksis hissəsində dialektlərdə cümlə və postpozitiv ədatlar əks olunur. Leksikologiya hissəsində şivələrin leksik zənginliyi, tematik qrupların

rəngarəngliyi, sistemliyi, inkişafı göstərilir. Əsas dialektoloji lüğətlərinin tipləri aşkar olunur. Sonra rus dili dialekt şivələrinin bölünməsi verilir.

Azərbaycanda rus şivələri və rus toponimiyası. Elmi işdə Azərbaycanda rus şivələrinin fonetik xüsusiyyətləri təhlil edilir, ana ləhcələri ilə əlaqəsi təyin olunur, rus şivələrinin öyrənilməmiş fonetik xüsusiyyətləri aşkar olunur. Tədqiqat yeni yığılmış dialektoloji materiallar üzərində yazılmışdır.

Mövzu ilə əlaqədar olaraq çap olunmuş dərs vəsaiti olan «Rus dialektologiyası»nda (Bakı, 2008, 191 s., 12 çap vərəqi) Azərbaycanda rus şivələrinin illüstrativ materiallarından istifadə olunmuşdur.

Poeziya və nəsrə frazeoloji birləşmələrin strukturqarşılıqlı tərcüməsi. Tərcümənin əsas problemlərindən biri – frazeoloji birləşmələrin tərcüməsidir. Frazeologizmlər tekstə obrazlıq və ifadəlilik verir və orijinala xas olan milli xüsusiyyətlərini aşkar etməyə kömək edir.

Tərcümənin əsas problemi – frazeologizmin mənasını düzgün vermək və hansı bir üsul ilə onu tərcümə etməyi müəyyən etməkdir. Tərcümə edilmiş əsərlərdə frazeoloji birliklər əsasən adekvat üslub ilə tərcümə olunurlar və bu üsul tərcümə olunmuş teksti orijinala daha da yaxınlaşdırır.

Frazeoloji vahidlərin təsviri üsul ilə də tərcüməsi ilə rastlaşmaq olur. Bu üsuldan adekvat tərcümə olmayanda tərcüməçilər istifadə edirlər və bu üsul özünü nəinki nəsrə daha çox poeziyada biruzə verir.

Elmi əsərdə qeyd edilir ki, frazeologizmlərin hərif *-bə* hərif tərcüməsi qeyri mümkündür. Bu tərcümə dilinin qrammatik normalarına uyğun olmayan sözlərin yaranmasına yol verir.

Azərbaycan bədii əsərlərdən götürülmüş misallara əsaslanaraq, demək olar ki, frazeologizmlərin tərcüməsində çətinliklər əsasən poeziyada özünü biruzə verir. Və ən çox nöqsanlar poetik tekstlərdə olur.

Əsərdə belə bir fikir yayılır ki, orijinalda olan frazeologizmlər mütləq tərcümədə öz əksini tapmalıdır. Əks halda tərcümə öz milli xüsusiyyətlərini itirir və orijinaldan uzaqlaşır.

Poeziya və nəsrə realiyaların struktur qarşılıqlı tərcüməsi. Realiyalar – dilin xüsusiyyətlərini bildirən sözlərdir. Bu dil vahidləri əsərə emosional üslub verir və dilə xas olan milli xüsusiyyətlərini göstərir. Bu da tərcüməçiləri müəyyən bir çətinliklərlə qarşılaşdırır.

Realiyalar əsasən nəsrə müşayiət olunur və nəsrə bu vahidlərin tərcüməsi problem yaratmır. Bu vahidlər nəsrə əsasən təsviri üslub və istinad ilə tərcümə olunurlar.

Azərbaycan ədəbiyyatından götürülmüş misallar və onların tərcümələri göstərir ki, təsviri üslub əsasən nəsrə istifadə olunur, poetik əsərlərdə isə istinad daha da çox istifadədir. Bu da poetik tekstin spesifikasiyası və qafiyə məcburiyyəti ilə izah oluna bilər.

Bu nöqteyi-nəzərdən demək olar ki, nəsrə realiyaların tərcüməsi mühüm çətinliklər yaratmır. Lakin, bunu poetik tekst haqqında demək olmaz.

Realiyaların tərcüməsi göstərir ki, onlar tərcümədə mütləq öz əksini tapmalıdırlar, əks halda tərcümə olunmuş əsər öz milli xüsusiyyətini itirir və tərcümə orijinalı düz və lazım olan formada əks elətdirmir. Bu da yalnız təsvirin yaranmasına yol verir. Əsərdə belə bir fikir əsaslanır ki, realiyaların tərcüməsində istinad üslubuna üstünlük verilsin: bu üsulu istifadə etməklə tərcüməçilər millətə xas olan orijinalın spesifik sözlərini, ifadələrini başqadilli oxuculara çatdırmağa malikdir.

Emosional leksikanın tərcüməsi haqqında. Bu işdə göstərilir ki, Azərbaycan dilində emosional leksika mühüm yer tutur və bu tərcüməçilər üçün müəyyən problemlər yaradır. Bütün nöqteyi-nəzərdən elmi əsərdə əsasən bir problem qoyulur: emosional leksikanın tərcüməsi vacibdir, ya yox. Azərbaycan ədəbiyyatından götürülmüş misallar, sözlər, ifadələr və onların analizi sübut edir ki, bu dil vahidlərinə və onların tərcüməsinə böyük diqqət ayrılmalıdır. Onlar tərcümə olunmuş əsərdə mütləq öz əksini tapmalıdır. Əks halda tərcümə orijinala xas olan milli xüsusiyyətini itirir.

Semasiologiya. Semasiologiya və onomasiologiyanın əsas fərqi göstərilir, semantikanın elm sahəsi kimi keçdiyi altı inkişaf mərhələləri izlənilir və izah olunur; tezaurus və perifrastik, metodlara xüsusi diqqət yetirilir; «semantika» termininin geniş və dar mənada işləndiyi qeyd olunur.

Semasiologiya müasir mərhələdə zəngin terminologiyası olan bir elm sahəsidir. Leksikada baş verən semantik proseslər, qanunauyğunluqlar, meyarlar semasiologiyanın obyektini kimi öyrənilir. Mənanın iki tərəfi – denotat və signifikat göstərilir. Semasiologiya kursunun əsas məqsəd və vəzifələri:

- tələbələrə semasiologiya haqqında geniş məlumat vermək;
- semasiologiyanın əsas terminləri və anlayışları ilə tələbələri tanış etmək və onları düzgün semasioloji təhlil etməyi öyrətmək, dil materialları ilə düzgün işləmək və elmi-nəzəri nəticələr əldə etmək praktiki tapşırıqları edərək elmi-nəzəri amillərdən düzgün istifadə etmək.

Çoxmənalı sözlərin quruluşu öyrənilir, metafora və metonimiyaya aid ən maraqlı misalları izah və təhlil olunur, bu misallara aid sxemlər verilir. Çoxmənalı sözlərin təhlilinin iki növü verilib: 1) ayrı mənaların tipoloji xarakteristikası; 2) sözdaxili paradigmanın xarakteristikası.

Qeyd olunur ki, bu təhlillərin bir necə mərhələləri vardır. Konkret misallar və sxemlər əsasında bu təhlilin izahı verilir, müxtəlif nitq hissələrindən müvafiq nümunələr gətirilir; həmçinin bədii ədəbiyyatından maraqlı nümunələr də gətirilir. Kontekst kimi mühüm amil təhlil zamanı nəzərə alınır. Təhlil aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

- 1) paradigmanın kəmiyyət xarakteristikası;
- 2) əsas məna ilə bilavasitə bağlı olan mənaların xarakteristikası;
- 3) əsas məna ilə vasitəsiz bağlılığı olan mənaların xarakteristikası.

Leksik – semantik variantların geniş izahı və təhlili verilir.

Rus və Azərbaycan dillərində düzəltmə mücərrəd isimlərin müqayisəli tədqiqi. Bu elmi işin əsasında monoqrafiya hazırlanmışdır. Bu elmi işin əsas məqsədi və nəticələri düzəltmə mücərrəd isimlərin rus və Azərbaycan dillərində

oxşar və fərqli cəhətlərini aşkar və geniş təhlili etmək, onları müxtəlif leksik-semantik qruplar və sinonim cərgələr üzrə tədqiq etməkdir.

Bu elmi işin əsasında monoqrafiya hazırlanmışdır. Bu monoqrafiya «giriş», iki fəsil, «nəticə» və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Çap olunmaq üçün mətbəəyə təqdim olunub. Hər fəsil müvafiq paraqraflardan və yazım bölmələrdən ibarətdir. Fəsillərdə həmçinin hər iki dillərin misallarına aid müvafiq cədvəllər də verilir.

Elmi işdə leksikada baş verən müxtəlif semantik proseslərin şərh və təhlili planlaşdırılmışdı. Mənanın daralması, genişlənməsi, dəyişməsi, deetimologizasiya, etimologizasiya, «daralma» və s. proseslər, kateqoriyalar konkret misallar əsasında geniş təhlil olunub, tarixi amillər nəzərə alınıb.

«Müasir rus dili. Semasiologiya» adlı dərs vəsaiti (rus dilində) çap olunub (Bakı, 2008, 101 s.). Dərs vəsaiti Təhsil Nazirliyinin «Avropa dilləri və ədəbiyyatı» adlı elmi-metodik şurasında təsdiq edilib. Dərs vəsaiti «Giriş», 12 fəsil, 18 təcrübə çalışması və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

XX əsrin sonunda rus dilinin leksikasında və frazeologiyasında baş verən dəyişikliklər. Dilin leksikası, leksik fondu, vahid dil sisteminin tərkib hissəsi olaraq, dilin digər tərəflərindən (fonetika, morfologiya, sintaksis) xeyli dərəcədə fərqlənir. Cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklər məhz leksikada öz əksini tapır. XX əsrin 90-cı illərində həyatın bütün sahələrində gedən köklü dəyişikliklər rus dilinin lüğət tərkibində də özünü göstərdi.

Leksikada gedən əsas proseslər məlumdur. Lakin, hazırkı dövrdə bu proseslər yüksək dərəcədə fəallaşıblar. Bu bugünkü gün üçün aktual olmayan köhnəlmiş sözlərin sıradan çıxması, əvvəllər dildə olmayan yeni sözlərin əmələ gəlməsi, əvvəllər aktual olmayan sözlərin həyata qayıtması, digər dillərdən sözlərin alınması və yeni frazeologiyanın yaradılmasıdır və s.

Sovet gerçəkliklərini əks etdirən bir sıra sözlər: partkom, raykom, kolxoz, kolxoznik, sovxoz; standart söz birləşmələri: perdsedatelğ kolxoza, qeroy soüialistiçeskoqo truda, udarnik kommunistiçeskoqo truda, kommunistiçeskoe vospitanie, peredovik proizvodstva və s. sıradan çıxırlar.

Artıq istifadədən çıxmış bir sıra söz (departament, muniüpalitet, qimnaziə, liüey, predprinimatelğ, aküioner, blaqotvoritelğnostğ, kommerüiə, birja və s.) fəal həyata qayıdırlar. Eyni zamanda yeni frazeologiya yaranır: tenevaə gkonomika, otmıvanie deneq, russkoəzıçnoe naselenie, vstreça bez qalstukov, silovıe strukturu, silovıe ministerstva və s.

Bespredel, tusovka, razborka, xaləva, kayf, baksı, stolğnik, xruhevka kimi loru və jarqon sözlərə qəzet dilində tez-tez təsadüf etmək olar.

XX əsrin 90-cı illərinin ən fəal proseslərindən biri başqa dillərdən sözlərin alınması oldu. Alınma sözlərin ən çoxu ingilis sözləridir. Hal-hazırda ingilis sözləri nəinki rus sözlərini, hətta əvvəllər başqa dillərdən alınmış sözləri də sıxışdırıb aradan çıxarır. Məsələn: konversia – preobrazovanie, staqnaüiə – zastoy, imidjobraz; sgndviç – alm. buterbrod, xit – alm. şləqer, animator – fr. mulğtiplikator, displey – fr. gkran və s.

XX əsrin sonunda rus dilinin morfolojiyasında baş verən dəyişikliklər.

Morfologiya – dil sisteminin ən sabit yarusudur. Morfologiya dilin milli xüsusiyyətinin bünövrəsidir. Morfologiyada dəyişikliklər çox ləng gedir. Morfologiya xarici təsirlərin qarşısında sabit qalır.

Lakin, sabitlik hərəkətsizlik deyil. Dəyişikliklər özünü qrammatik cins, kəmiyyət və hal formalarında göstərir. Qrammatik cinsin kateqoriyasında dəyişikliklərin əsas səbəblərindən biri dilin nitq vəsaitlərinə qənaət edilməsinə can atmasıdır. Burada söhbət ismin bir cins sinifindən digər cins sinifinə keçməindən gedir. Qadın və kişi cinsli sözlərin rəqabətində kişi cinsli sözlər qalib gəlir (relğsa – relğs, sanatoriə – sanatoriy, brasleta – braslet, kandeləbra – kandeləbr, botinka – botinok), qadın və orta cinsli sözlərin rəqabətində isə qadın cinsli sözlər qalib çıxır (beresto – beresta, kolenko – kolenka). Lakin, əks hallara da rast gəlmək olar (avantör – avantöra, fresk – freska, mansard – mansarda, gstafet – gstafeta, ömoresk – ömoreska, povidla – povidlo, monista – monisto, çuçela – çuçelo).

İsimplərin hal sistemində də dəyişikliklər mövcuddur. Məsələn, kişi cinsli isimplərin adlıq halında –a (-ə) sonluqları ilə qurtaran formaları –ı(-i) sonluqları ilə

qurtaran formalarını sıxışdırıb çıxarır (direktora – direktorı, inspektora - inspektorı).

XX əsrin sonunda rus dilinin sintaksisində baş verən dəyişikliklər. Dil sisteminin sintaksis yarusunda dəyişikliklər ləng gedir. Sintaksisdə olan dəyişikliklərin özünəməxsus xüsusiyyətləri var: bir tərəfdən, sintaksis qrammatikanın bir hissəsi kimi yüksək dərəcədə sabit və stabildir, digər tərəfdən morfolojiya ilə müqayisədə nisbətən çevikdir.

Son vaxtlar sintaksisdə danışıq sintaksik konstruksiyaları fəallaşır. Müasir cümlələr parçalanmış, qırıq və natamam olur. Bu isə sözlərin ardıcılığının və kontekstin rolunu artırır.

Müasir sintaksis klassik sintaksisdən fərqli olaraq ritmik görkəmini dəyişir: cümlənin uzunluğu kəskin azalır, hissələri isə ayrılır.

Rus dilinin tarixi qrammatikası. İşdə rus dilinin (qədim rus dili dövründən rus milli dilinin formalaşma dövrünə qədər) fonetik sisteminin, lüğət tərkibinin və qrammatik quruluşunun əsas inkişaf qanunauyğunluqları izah olunur, dilin səs sistemində dialekt fərqləri verilir. Kitabda Azərbaycanda rus şivələrin materialları öz əksini tapıb.

Dərs vəsaiti 4 hissədən ibarətdir: Giriş, fonetika, leksika və morfolojiya. Hər hissədə mövzu ilə əlaqədar olaraq əlavə və yeni ədəbiyyat siyahısı verilir.

Vəsaitə 500-dən artıq test tapşırıqları daxildir.

Onlardan 45 tapşırıq rus dili tarixi qrammatikasının fənn kimi formalaşmasına, onun metodoloji prinsiplərinə, yazılı abidələrinə və b. mənbələrə həsr olunub. 100 tapşırıq qədim rus dilinin fonetik sisteminin inkişafına, 70-i leksikaya, 305-i isə morfolojiyaya aiddir.

Bu tapşırıqların «Rus dilinin tarixi qrammatikası» kursunun nəzəri məlumatlarının praktiki mənimsəməsində mühüm bir rol olacaq.

Dərs vəsaiti Filologiya fakültəsinin bakalavr pilləsində oxuyan III kurs tələbələri üçün tərtib olunub və 545 səhifədən ibarətdir.

Kitab yazılı mənbələrə və müqaisəli qrammatikaya əsaslanaraq oxucularını qədim slavyan dilinin fonetikasi, leksikasi, sözyaradıcılığı, morfologiyası və sintaksisi ilə tanış edir.

«Qədim slavyan dili» dərs vəsaiti 6 hissədən ibarətdir: Giriş, qrafika, fonetika, söz yaradıcılığı, morfologiya və sintaksis.

Girişdə qədim slavyan dilinin yaranmasından, onun rus ədəbi dilinə təsirindən slavyan dillərinin qruplara bölünməsindən məlumat verilir. Qədim slavyanlara aid arxeoloji, tarixi və yazılı mənbələr göstərilir. Slavyan tayfalarından onların ilk dövlətlərindən Kiril Mefodiy-qardaşlarının fəaliyyətindən informasiya verilir. Giriş qədim slavyan dili fənninin formalaşmasında görkəmli dil tarixçilərinə aid məlumatla bitir.

Hər hissədə mövzu ilə əlaqədar olaraq istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı verilir.

Kitabda verilən 340 test tapşırıqları qrammatikanın bütün sahələrini əhatə edir. Onlar «Qədim slavyan dili» kursunun nəzəri məlumatlarının praktiki mənimsəməsində kömək edəcəklər.

Dərs vəsaiti test tapşırıqları ilə bitir. Dərs vəsaiti Filologiya fakültəsinin bakalavr pilləsində oxuyan II kurs tələbələri üçün tərtib olunub və 413 səhifədən ibarətdir.

Linqvistikanın tarixi və metodologiyasına aid. Bu il ərzində dil nəzəriyyəsinə aid material toplanıb. XX əsrin linqvistik konsepsiyalarına xüsusi diqqət yetirilib.

Yeni ədəbiyyata əsaslanaraq material aşağıdakı mövzulara bölünüb:

1. Antik dilçilik.
2. Orta əsrlərin dilçiliyi.
3. XVII-XVIII əsrlərin dil fəlsəfəsi.
4. Müqayisəli – tarixi dilçilik.
5. XIX əsrin linqvistik məktəbləri.
6. XIX əsrin linqvistik konsepsiyaları.
7. Dilçiliyin metodologiyası.

Elmi iş dərslik kimi çapa hazırlanır. O, Filologiya fakültəsinin magistr pilləsində oxuyan tələbələr üçün tərtib olunub.

2008-ci il «Qədim slavyan dili» dərs vəsaiti (Bakı, 2008, 413 s.) çap olunub.

Müasir rus ədəbi nitqində orfoepik və aksentoloji variantlığı üzrə soraq lüğətinin tərtib edilməsi. Rus şifahi nitqinin müasir durumu, tələffüz normalalarının aktiv təzələnməsi və tələffüz variantlar sayının genişlənməsi ilə xarakterizə olunur.

Şifahi nitq üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki, son illər düzgün olmayan, hətta ədəbi dil normalarından kənarında olan tələffüz variantlarının möhkəmlənməsi halları geniş yayılmışdır.

Orfoepik, aksentoloji və qeyri-standart forma əmələ gətirən normalalarının dəyişməsi və təzələnməsi şəraitində düzgün istiqamət verən və rus şifahi ədəbi nitqinin həqiqətən mürəkkəb normalalarının mənimsəməsində kömək edən müxtəlif növ lüğətlərə, soraq kitabçalarına və vəsaitlərinə marağın artması müşahidə olunur.

Variantlıq, dil inkişafının və işlənməsinin qanunauyğun amilidir. Şifahi nitqdə iki və daha çox ədəbi dil normalarından xaricə çıxmayan tələffüz variantlarının müəyyən müddət eyni zamanda mövcud olmasına tez-tez rast gəlmək olur. Daha çox hallarda isə ədəbi variantlarla yanaşı sözlərin və ya onların ayrıca formalarının loru, jarqon və alınma sözlərə xas tələffüz variantları müşahidə olunur. Belə hallarda çoxsaylı dil daşıyıcıları üçün, xüsusilə də filologiya, jurnalistika fakültələrində oxuyan tələbələr üçün, hansı variantın ədəbi tələffüzdə düzgün, və ya üstün, və ya yol verilən olduğunun operativ göstərilməsi olduqca zəruridir.

Elmi işin məqsədi, tələffüz və söz vurğusunun variantlı normalalarını və qeyri-standart üsullarla düzələn qrammatik formaları və onların dəyişməsinə əks etdirməkdir.

İşin yerinə yetirilmə prosesində toplanan material, həmin işin məqsədlərindən irəli gələn spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu materiala aşağıdakı söz qrupları daxildir: 1) tələffüzü yazılışı ilə birmənalı şəkildə təyin olunmayan sözlər (dekada, qreçnevıy və i.a.); 2) müxtəlif formalarında dəyişkən vurğusu olan sözlər (vstrəxnutğ – vstrəxnutıy və i.a.); 3) bütün formaları sistemində və yaxud ayrı-ayrı

formalarında variantlı vurğuya malik olan sözlər (dérevüe və derevüó, blédnı və blednı və i.a.); 4) eyni fonem tərkibi olan və yalnız vurğusu ilə seçilən sözlər (vúdenie - vidénie, bronúrovatğ – bronirovátğ və i.a.); 5) qrammatik formaları qeyri-standart üsulla düzələn və yaxud eyni formasında variantları olan sözlər (blistaet və blehet, dvuslojnyı və dvuxslojnyı, vverq və vverqnuł (vverqnutğ felindən və i.a.).

Elmi işin yerinə yetirilmə prosesi üç mərhələdən ibarət idi: orfoepik variantlığa dair materialın toplanması (2006-cı ildə yerinə yetirilmişdir), sözlərdə və söz formalarında vurğunun variantlığına dair materialın toplanması yerinə yetirilmişdir, toplanmış materialın işlənməsi və lüğətin tərtib edilməsi yerinə yetirilmişdir.

Lüğətin tərkibinə 5000-dən çox ümumi işlənilmədə olan söz daxil edilib. Çox-illik müşahidələrimizə görə, bu sözlərin tələffüzündə daha tez-tez səhvlərə yol verilir. Bundan əlavə ümumelmi, siyasi, ümummədəni, din-kilsə, idman leksikasına aid olan və daha çox işlənən bəzi sözlər və həmçinin son illərdə rus dilinə daxil olan alınma sözlər və bəzi daha çox işlənən abbreviaturalar lüğətin tərkibinə daxil edilmişdir.

Elmi işi yerinə yetirərkən aşağıdakı leksikoqrafik mənbələrdən istifadə edilmişdir.

Hal-hazırda lüğət əlyazma şəkildə hazırlanıb, yaxın gələcəkdə çapa veriləcək.

Lüğət materialları əsasında «Alınma sözlərdə aksentoloji variantlıq haqqında» adlı məqalə hazırlanmışdır. 2008-ci il dekabr nömrəsində dərc olunmalıdır.

Orta məktəbdə rus dilinin tədrisi metodikası. Bu mərhələdə rus dilinin orta məktəbdə tədrisi metodikası fənninin ümumi məsələləri yer tutur: metodikanın predmeti və obyektı; orta məktəbdə «Rus dili» fənni; orta məktəb anlayışı; ümumtəhsil orta məktəb üçün «Rus dili» fənni üzrə tərtib edilmiş proqramın əsas mərhələləri; tədris prinsipləri; tədrisdə metod və priyomlar və s. Birinci mövzu rus dilinin tədrisi metodikası bir elm kimi göstərilir və təsdiq olunur ki, bu elmin əsasları, predmeti və obyektı var. Mövzunu və metodik elmi yaxından bilmək üçün tələbələrə rus dilinin tədrisində tarixi faktlara və formalaşan konsepsiyalara istinad

etmək məsləhət görülür. Bu tarix F.İ.Buslayevin (1844) metodik tövsiyyələrindən başlayır və XX əsrədək inkişaf edib. Rus dilinin tədrisi metodikası pedaqoji elmin bir qolu olaraq dilçilik didaktika, pedaqogika və psixologiya ilə bağlıdır.

Orta məktəbdə rus dili bir fənn olaraq iki mənə kəsb edir: tədris fənni və ana dili. Rus dilində şagirdlər başqa fənləri öyrənir və dil qabiliyyətlərini daha da zənginləşdirirlər.

Tələbələr təlimdə qəbul olunan və tədrisdə reallaşan bir neçə prinsipləri bilməlidirlər: nəzəriyyənin praktika ilə əlaqəsini yaratmaq üçün müəllim misallar gətirməli, sözləri cümlədə və ya söz birləşməsində istifadə etməlidir. Şagirdlərdə fənnə qarşı maraq yaratmaq, onları aktivləşdirmək müəllimin bilik və şəxsiyyətindən asılıdır. Bundan ötəri tələbə öz üzərində çalışmalıdır. Metodikanın tarixi yolları zəngindir. Tələbələrə göstərilir ki, bu mövzunu mənimsəmək üçün müntəxabata və A.M.Tekuçovun kitabına müraciət etsinlər.

Bu bölməyə Azərbaycan pedaqoji və metodik fikri də salınmışdır. Mövzunu fənni aparan müəllimin mühazirələrindən istifadə etməklə hazırlamaq məsləhətdir. Tədrisdə ayrı-ayrı metod və priyomlar istifadə olunur: müəllim sözü, söhbət, dərsliklə iş, elmi-tədqiqat və b. Bu üsullar metodik göstərişdə tələbələrə anlaşılr. Hər hansı bir metodu ya priyomu istifadə etmək dərsin növü, mövzusu və məqsədindən asılıdır.

Bu mərhələdə dərsin növləri, etapları göstərilir; rus dili fənnin orta məktəbdə bütün bölmələrinin, tədrisi metodikasından tələbələrə göstəriş və məsləhətlər verilir.

V sinifdə fonetika bölməsi öyrənilir. Tələbə-filoloq orta məktəb üçün tərtib olunmuş proqramın və dərslinin məzmununu yaxşı bilməlidir. Fonetika bölməsinin çətin mövzularını daha yaxşı hazırlamalı və şagirdlərə çatdırmalıdır. Leksika bölməsi V-VI siniflərdə keçirilir. Leksikanın şagirdin dil inkişafında böyük rolu var, lakin leksik mənə cümlədə işlənməli və qrammatik forma almalıdır. Antonim, sinonim, omonimlərin öyrənilməsində bu leksik qrup sözlərini şagirdlər fərdi lüğətlərində əks etdirlirlər. V-VI siniflərdə sözyaradıcılığı öyrənilir. V sinifdə sözün tərkibi, əsası və sonluğu göstərilir. VI sinifdə sözyaradıcılığı üsulları

öyrənilir. Bu bölmədə tələbələrdə yaranan çətinliklə sözün morphem tərkibi və sözyaradıcılığı proseslərinin fərqlənməsidir. Bu mövzulara aid tələbələrə mühazirə, metodik və dilçiliyə aid ədəbiyyatdan istifadə olunması məsləhət görülür. Morfologiya V, VI və VII siniflərdə tədris olunur. Orta məktəbin proqram və dərsliklərindən istifadə etməklə tələbələrə bu bölmənin mürəkkəb mövzularını aşılamaq yolları göstərilir. Morfologiyada ən yayılmış məsələ – nitq hissələri və cümlə üzvlərinin seçilməməsidir.

VIII-IX siniflərdə rus dilinin sintaksisi tədris olunur. Tələbələrə deyilir ki, sintaksis bölməsini morfologiyadan ayırmaq olmaz. Nitq hissələrinin qrammatik xüsusiyyətləri onların sintaktik roluna təsir edir. VIII sinifdə sadə cümlənin sintaksisi, IX sinifdə – mürəkkəb cümlə sintaksisi tədris olunur. Tələbələrə bu bölmələrin tədrisində metod və priyomlardan istifadə etmək tövsiyə olunur, mürəkkəb cümlələrin üç əsas qruplara bölünməsinin vacibliyi göstərilir.

Bütün bölmələr üzrə orfoqrafiya və punktuasiya qanunları öyrənilir, şagirdlərin dil inkişafına fikir verilir.

Orta məktəbdə «Rus dilinin» bölmələri üzrə tədrisi metodikası (universitetin filologiya fakültəsinin qiyabi şöbə tələbələri üçün metodik vəsait II hissə) metodik vəsait üzərində işini yerinə yetirmişdir. Bu metodik vəsaitdə pedaqoji təcrübənin gələcək müəllimlərin peşəkarlığında rolu və orta məktəbdə sinifdən kənar işə həsr edilir.

Pedaqoji təcrübə qiyabi şöbəsində V kursunun I semestrində keçirilir. Pedaqoji təcrübə fakültə konfransından başlanır. Tələbələrə metodistlər tərəfindən pedaqoji təcrübənin məqsədi, tələbələrin orta məktəbdə dərslərə hazır olması və gözlənilən nəticələrdən söhbət açılır.

Pedaqoji təcrübə orta məktəbdə keçirilir. Tələbələr məktəb müəllimlərinin və universitetin metodistlərinin rəhbərliyi ilə dərs planı hazırlayır, dərslərdə iştirak edir, dərslərdə metod və priyomları mənimsəyirlər. Dərsin plan-konspektinin nümunəsini seminar dərslərində tərtib etmiş tələbə pedaqoji təcrübədə öz biliklərini məktəbdə göstərirlər.

Tələbə filoloqun pedaqoji fəaliyyəti yalnız dərs deməkdən ibarət deyil. O bir vətənpərvər-tərbiyəçidir. Bu baxımdan tələbə üçün sinifdənənar iş böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tələbələr şagirdlərlə birlikdə divar qəzeti, sinif jurnalı, albomlar üzərində işləyir, şagirdlər arasında olimpiada və çıxışlar təşkil edir. Şagirdlərin məktəbdənənar məşğuliyyətləri ilə maraqlanırlar, diyarşünaslıq işinə şagirdləri cəlb edirlər. Bu işlər tələbələrin peşakarlığına böyük təsiri var, çünki dil və ədəbiyyat gələcək nəslin tərbiyəsində əsas yer tutur. Tələbənin pedaqoji fəaliyyəti kafedralara təhvil verilmiş sənədlərdə öz əksini tapır.

Kauzativ fellərin xarakteristikası məsələsinə dair. Dilin quruluşunu onun bütün səviyyələrində müəyyən edərəkən tədqiqatçılar şəxsi fikirlərini bildirirlər. Nəşr olunmuş əyani vəsaitlərdə dərsliklərdə onlar kauzativ quruluşların əsasını müxtəlif formada təsdiqləyirlər. Məsələn, türk dilləri, o cümlədən Azərbaycan dili, aqlyutinativ dillər hesab olunur. Bu zaman tədqiqatçılar dilin struktur vahidlərinin seqmentlər üzrə stratifikasiyası prinsipinə əsaslanırlar: adlıq və fellik seqmentasiyalar cümlələrin subyekt-obyekt və prediqativ konstruksiyalarında.

Bununla belə dilin quruluşunun əsas səviyyələri ilə bərabər (fonem-fonoloji, leksik-semantik, sintaqmo-sintaksik quruluşlar) adlıq və fellik dəyişikliklər paradiqmasının mövcudluğu (hallandırma) çox böyük mənə kəsb edir.

Bunların əsasında prefiksasiya kimi, məntiqi dil elementləri prefikslar, suffikslar, infikslar, durur ki, bu da həmin makrosistemlərdə qrammatik və semantik mənaları əks etdirir.

Bir çox tədqiqatçılar bu faktorların həmin paradiqmatik və sintaqmatik quruluşlardakı rolunu nəzərə almayaraq Azərbaycan dili və digər türk dillərini aqlyutinativ adlandıırırlar. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan dilində hər hansı adlıq və fellik vahid müvafiq paradiqmatik formalar üzrə hallanır. Azərbaycan dilindəki qrammatik elementləri (suffikslar, prefikslar) olan bu cür konstruksiyanı (Mən onu oxutdurdum) bir ümumən kauzativ hesab edirik. Flektiv dil olan rus dilində isə ekvivalent kimi sözün formaları (Θ eqo zastavil (prosil) uçitğsə) çıxış edir ki, bunlarda öz qrammatik ifadəsinə görə aqlyutinativ dil olan Azərbaycan dilinin affiks və suffiksları ilə yeni mənə kəsb edir.

Bir çox tədqiqat işlərində bu məqama lazımınca diqqət yetirilmir.

Dağıstan dillərində təsirli felin aktiv və passiv xarakterinə dair. Biz Dağıstan dillərində təsirli felin aktiv və passiv xarakterini onun bütün müxtəlifliyində, müxtəlif növ və çalarlarında müşahidə etməyə çalışmışıq. Bu halın mövcudluğunu hətta xarici dil formalarının uyğunluğunu görmək ehtimalı olmayan yerdə belə müəyyən etmək mümkün olmuşdur: bu nəinki ayrı-ayrı Şimalı Qafqaz, eyni zamanda Cənubi və Şimali Qafqaz dilləri arasında bir əlaqə yaratmışdır. Tədqiqat müstəqil bir maraq doğurur, çünki hətta R.Erkertın (Qafqaz dilləri üzrə tanınmış tədqiqatçı) kitabında daha doğrusu onun son fəsillərində Qafqaz dilləri arasındakı əlaqəni açıq göstərə bilən xüsusiyyətlər sırasında bu mühüm və həmin dilləri birləşdirən hal qeyd olunmayıb. Bu mövzuda əvvəllər yazılan tədqiqat əsərləri ilə tanış olarkən Tiflisdə nəşr olunan «Qafqazın yerləri və qəbilələrinin təsviri materiallarının toplusu»nun son cildlərindəki əsərlər, məqalə və materiallar da çox faydalı oldu. Bir burada daha qədim olan Qafqaz dillərini öyrənmə mənbəyi sayılan (əsasən Usların və Şifnerin əsərləri) tədqiqatları sadalamırıq.

Erkertın verdiyi dillərin təsnifatı qaydasını dəyişmədən bir qeyri-ixtiyari olaraq bəzən çox mühüm bir qeyri-müntəzəmlik yaradırıq. Bunun səbəbi ilk növbədə istifadə etdiyimiz materialların dolğunluğunun müxtəlif səviyyəsi ilə, digər tərəfdən isə şəxsi meyillərimiz və qabiliyyətimizlə bağlıdır: bir dil bizim üçün digərindən daha maraqlı idi, dillərin bir daha mürəkkəb, digəri isə daha asan idi. Dilin müntəzəm hərtərəfli öyrənilməsinə nail olmaq mümkün deyil; buna görə də təbii ki, bəzi məsələləri kifayət qədər öyrənmək mümkün olmayıb. Tamamilə aydındır ki, bir çox dillərdə hər hansı bir təzahürün tədqiqi bəzən şübhə doğurur və hətta səhf olur, buna görə də ayrı-ayrı nəticələrdə düzəliş və əlavələrə ehtiyac duyulur; lakin biz hesab edirik ki, bunun nə qədər faydalı və zəruri olduğunu izah etməyə ehtiyac yoxdur.

Qeyri-hind-Avropa dillərində təsirli və təsirsiz fellərə dair. Hind-Avropa dillərindəki ablautə həsr edilmiş bir qədər əvvəl yazılmış kiçik məqalədə biz artıq qeyd etmişdik ki, Qeyri-hind-Avropa dillərinin müqaisəli materiallarının cəlb olunması hind-Avropa dillərinin inkişafının öyrənilməsi üçün mühüm kömək

göstərə bilər. Eyni yanaşmaya üstünlük verən R.Turneyzen bu cür materialların digər hind-Avropa dillərindən cəlb edilməsinin bu dillərin tarixi inkişafının başa düşülməsi üçün nə qədər dəyərli olduğunu göstərmişdi.

Eyni sözləri ümumən hind-Avropa dillərinin tədqiqatı haqqında da demək olar, çünki bu dillərin inkişafının müəyyən edilməsi zamanı təkcə bunların dil materialı ilə kifayətlənmək olmaz. Bruqmanın ümumiləşdirici əsərləri bir çox ümumi elementlərlə bərabər bu dil qrupu sırasında bir çox yayılmış halların mövcudluğunu müəyyən edir ki, bunlar da qədim vəziyyətin qalığı kimi qəbul oluna bilər. Bunu Royen də etiraf edir: «Qeyri-hind-Avropa dilləri haqqında məlumat toplandıqca tam aydın olur ki, hind-Avropa dilləri çıxışının tapılması heç də asan olmayan mürəkkəb bir labirintə bənzəyir». Bruqman qeyri-hind-Avropa materiallarının hind-Avropa tədqiqatlarının bəzi problemlərinin aydınlaşdırılması üçün cəlb olunmasının zəruriliyini təkidlə bildirir.

-In şəkilçisi vasitəsi ilə düzələn, sakinin yaşadığı yerdə bağlı adlandırılan isimlər. Bütün Slavyan dillərində geniş yayılmış ***-in*** şəkilçisi vasitəsi ilə düzələn sözlər çox qədimdir. ***-In*** şəkilçisinin özünə məxsusluğu onun çox mənalılığındadır.

Qədimdə ***-in*** şəkilçisi ilə düzələn sözlər həmin cəm şəkilçili sözlərin kökündən düzəlir.

-in şəkilçisi yeni şəkilçilərin yaranmasına səbəb olur. Beləliklə, müasir rus dilində bu şəkilçi çox məhsuldardır.

-in şəkilçili isimlər müxtəlif leksik-semantik qruplara bölünür: etnik, ərazi-etnik, ərazi-coğrafi, dini və ictimai-sinfi, münasib cədvəllər verilir, başqa dillərdən nümunələr gətirilir.

Beləliklə, ***-in*** şəkilçisi müasir rus dili sistemində mühüm rol oynayır.

Yiyəlik sifətlərində -in şəkilçi. Elmi işdə ***-in*** şəkilçili yiyəlik sifətlər təhlil olunur; ***-in*** şəkilçisinin rus dilində tarixi və inkişafı izlənilir, onun söz yaradıcılığında rolu və funksiyaları işıqlandırılır.

Konkret dil materialları əsasında belə sifətlərin xüsusiyyətləri tədqiq olunur; – *in* şəkilçisi müasir rus dilində çox geniş işlənir və onun semantikasısı çox zəngindir.

Yiyəlik sifətlərin –*in* şəkilçisi müasir rus dilində xüsusi yer tutur və onların geniş yayılması və zənginliyi davam edir. –*in* şəkilçisi vasitəsi ilə düzələn təkçə sifət deyil, isimlər də düzəlir.

in şəkilçili nisbi-yiyəlik sifətlər. Elmi işdə müasir rus dilində –*in* şəkilçili nisbi yiyəlik sifətlərinin bir neçə qrup təşkil etməsi göstərilir. Onlardan: şəxsi isimlərdən düzülən sifətlər, qohum-əqraba adlarından – papinkin, babuşkin, tətinkin, digər canlı isimlərdən – aktrisin, starostin, sosedkin, mifoloji məxluqlar – rusalkin, vedgminkin, satanın, heyvanların və quşların adlarından – belkin, lastoçkin, hökin *in* şəkilçisi nəinki rus dilində, hətta bəzi türk dilli xalqların dilində və şəxsən Azərbaycan dilində nisbi yiyəlik mənasını daşıyır: dənizin, günəşin, səhərin *in* şəkilçisi Azərbaycan şəxs əvəzlilikləri ilə birləşir (tək və cəm – sən sənin, siz sizin). Burada Azərbaycan dilində *in* şəkilçisinin funksiyası rus dilində işlənən *in* şəkilçisinin funksiyası ilə üst-üstə gəlir. Bu fakt təsadüfi deyil və bu məsələ həm rus, həm də türk dilli dilçilərin təhlil obyektinə ola bilər.

NƏTİCƏ

Filologiya fakültəsində bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələr üçün rus dilçiliyi kafedrasının müəllimləri tədris etdikləri bütün fənlər üzrə proqram hazırlamışlar.

«Proqramı kafedra ruskoqo ruskoqo əzıkoznaniə dlə bakalavrov filoloqiçeskoqo fakulğteta», Baku, 2006 163 s.

Rus dilçiliyi kafedrasında tərtib olunmuş lüğət kafedranın zəngin kartotekasının materialları əsasında hazırlanmışdır. Bu materiallar 1960-cı ildən bu günə qədər Azərbaycanın rus kəndlərində keçirilən dialektoloji ekspedisiyalar vaxtı toplanmışdır. Böyük və gərgin zəhmətin nəticəsi olan bu lüğətin yüksək elmi dəyəri və əhəmiyyəti vardır.

Lüğətə I nəşrdə verilməyən təzə sözlər əlavə olunmuşdur. I nəşrin bütün sözləri yenidən yoxlanılıb, düzəlişlər aparılıb, sözlərin mənaları yenidən redaktə olunub, sinonim mənalar qruplaşdırılıb, artıq izahatlar aradan götürülüb.

F.e.d., prof. L.H.Quliyeva, b/m F.A.G.Məmmədbəyli, f.e.n. E.A.Heydərova. «Slovarğ ruskoqo ostrovnoqo qovora Azerbaydjana» Baku, 2006, 641 s. (II vıpusk).

Bu lüğətlə bağlı məqalələr çap olunub:

F.e.d., prof. L.H.Quliyeva «İspolğzovanie «Slovarə ruskoqo ostrovnoqo qovora Azerbaydjana» na zanətiəx po russkoy dialektoloqii», «Tağiyev oxuları» Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, 2006, s.453-456.

F.e.d., prof. L.H.Quliyeva «Ob odnom fonetiçeskom əvlenii v russkom ostrovnom qovore Azerbaydjana», II Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, Slavyan Universiteti, 2007, 385-388 s.

BDU-da 2007-ci il «Azərbaycanda Rusiya ilə» nə həsr olunmuş «Rus dili və ədəbiyyatının tədrisinin aktual problemləri» adlı elmi-təcrübi konfrans keçirilib. Kafedranın müəllimləri öz elmi işlərini məqalə şəklində konfrans materiallarında çap etdirmişlər.

«Rus dilinin tarixi qrammatikası» elmi işində rus dilinin (qədim rus dili dövründən rus milli dilinin formalaşma dövrünə qədər) fonetik sisteminin, lüğət

tərkibinin və qrammatik quruluşunun əsas inkişaf qanunauyğunluqları izah olunur, dilin səs sistemində dialekt fərqləri verilir.

Bu elmi işin nəticəsi olaraq dərs vəsaiti yazılmışdır. Dərs vəsaiti 4 hissədən ibarətdir: Giriş, fonetika, leksika, morfologiy. Hər hissədə mövzu ilə əlaqədar olaraq əlavə və yeni ədəbiyyat siyahısı verilir.

F.e.n. b/m Heydərova E.A. «İstoriçeskaə qrammatika russkoqo əzıka». B., 2007, 545 s. (dərs vəsaiti).

«Slavyan filologiyasına giriş» adlı elmi işi yazılı mənbələrə və müqaisəli qrammatikaya əsaslanaraq qədim slavyan dilinin fonetikasını, leksikasını, sözyaradıcılığını, morfologiyasını və sintaksisini ilə tanış edir. Burada qədim slavyan dilinin yaranmasından, onun rus ədəbi dilinə təsirindən, slavyan dillərinin qruplara bölünməsinə məlumat verilir. Qədim slavyanlara aid arxeoloji, tarixi və yazılı mənbələr göstərilir. Slavyan tayfalarından onların ilk dövlətlərindən Kirill-Mefodiy qardaşlarının fəaliyyətindən informasiya verilir. Bu elmi işin nəticəsi olaraq «Slavyan filologiyasına giriş» adlı dərs vəsaiti yazıldı.

F.e.n. b/m Heydərova E.A. «Vvedenie v slavənskuö filoloqiö», Bakı, 2007, 205 s. (dərs vəsaiti).

Bu elmi işlərlə bağlı Moskvada tezis çap olunub.

F.e.n. b/m Heydərova E.A. «Drevnerusskie formı v leksike russkoqo ostrovnoqo qovora Azerbadjana», «Rus dili: tarixi müqəddərat və müasirlik». III Beynəlxalq elmi konqress materialları. M., MDU, 2007, 1 s.

«Rus dialektologiyası» üzərində aparılan elmi işi tamamlandı.

Rus şivələri üzrə yeni nəzəri materialları əsasında, Azərbaycan ərazisində mövcud olan rus dialekt materiallarından istifadə edərək, eyni zamanda müxtəlif mətnlərdən bəhrələnərək dərslik hazırlandı. Burada nəzəri müddəaların yaxşı mənimsənilməsi üçün tapşırıqlar verilmişdir.

F.e.d, prof. Quliyeva L.H. «Russkaə dialektoloqiə». 2008, 192 s (dərs vəsaiti).

Elmi işlə əlaqədar prof. Quliyeva L.H. 2008-ci il Pyatiqorskda keçirilən Beynəlxalq Elmi-Metodik konfransda, Moskvada Rusiyanın Xalq Dostluğu Universitetində keçirilən I Beynəlxalq Elm konfransda, Yoşkar-Ola şəhərində Volqa boyu XI Beynəlxalq elmi konfransda, ümummilli lider H.Ə.Əliyevin anadan

olmasının 85 illik yubileyinə həsr olunmuş Elmi-Nəzəri Konfransda iştirak etmişdir.

«Semasiologiya» mövzulu elmi işdə semasiologiya, onun əsas istiqamətləri, aspektləri, terminləri haqqında geniş məlumat verilir, müvafiq bölmələrdə dil materialı əsasında semasiologiyanın əsas məfhumları, terminləri izah olunur. Bu elmi işin əsasında dərs vəsaiti tərtib olunub.

F.e.d., prof.əv. S.A.Məhərrəmov «Sovremenniy russkiy əzık. Semosioloqiə». B., 2008, 101 s. (dərs vəsaiti).

«Qədim slavyan dili» elmi işində slavyan dövlətlərinin yaranma və formalaşma tarixi, Kirill və Mefodiyin fəaliyyəti haqqında ətraflı bəhs olunur, qədim Slavyan dilinin qrafik və fonetik sisteminin, söz düzəltmə üsulların, qrammatik (morfoloji və sintaktik) quruluşunun əsas inkişaf qanunauyğunluqları izah olunur. Bu elmi işin əsasında dərs vəsaiti tərtib olunub.

F.e.n. b/m Heydərova E.A. «Staroslavənskiy əzık». B., 2008, 413 s. (dərs vəsaiti).

Mövzu ilə bağlı 2008-ci il Ukrainanın Qorlovka şəhərində «Slavyan filologiyası» mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransa 8 s. məqalə göndərib. Ümummilli lider H.Ə.Əliyevin anadan olmasının 85 illik yubileyinə həsr olunmuş Elmi-Nəzəri Konfransda iştirak etmişdir.

Tərcümə ilə bağlı problemləri aradan qaldırmaq nöqtəyi-nəzərindən yazılan elmi işin nəticəsi beynəlxalq münasibətlər fakültəsində təhsil alan tələbələr üçün azərbaycan dilində yazılmış dərslik rus dilinə tərcümə edilmişdir.

Əli Həsənov «Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti». B., 2007 (dərslik).

Ali Qasanov «Sovremennie mejdunarodnie otnoşeniə i vneşnəə politika Azerbaydjana». B., 2007, 904 s.,uçebnik (Perevod st.prep.kaf. Xidirov N.V.).

«Azər TAc-dan Azər TAc-a mürəkkəb və şərəfli yol». B., 2008, 32 s. (tərcümə kaf. b/m Xidirov N.V.).

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Mesraros J. Studies in Ancient Oriental Civilization, №9. The Oriental institute of the University of Chicago. 1934.
2. Akimova Q.N. Novoe v sintaksise sovremennoqo russkoqo əzika. M., 1990.
3. Aksakov K. Opıt russkoy qrammatiki. M., 1960.
4. Alefirenko N.F. Spornie problemi semantiki. Volqograd, 1999.
5. Antologiya pedaqoqiçeskoy mısli Aherbaydjanskoy SSSR. M., 1989.
6. Baranov M.T., Ladijenskaə T.A., Lğvov M.R. i dr. Metodika prepodavaniə russkoqo əzika. M., 1990.
7. Barxudarov L.S. Əzik i perevod. M., 1975.
8. Bebçuk E.M. Morfemika i slovoobrazovanie sovremennoqo russkoqo əzika. Voronej: VOQU, 2007.
9. Bernşteyn SB. Konstantin-Filosof i Mefodiy. Naçalğnie qlavı iz istorii slavənskoj pisğmennosti. M., 1984.
10. Bondaletov V.D., Xrolenko A.T. Teoriə əzika. M., 2006.
11. Borkovskiy V.İ., Kuzneıov P.S. İstoriçeskaə qrammatika russkoqo əzika. İzd. 4. M., 2007.
12. Vaseko E.F., Qorşkova K.V. İstoriçeskaə qrammatika russkoqo əzika. Uçebnoe posobie dlə praktiçeskix zanətiy. M., 1994.
13. Velixanova F. Azerbaydjanskaə pogziə na russkom əzike. B., 1977.
14. Velixanova F. Russkie perevodı pogzii S.Vurquna. B., 1968.
15. Vinoqradov V.V. Qrammatika russkoqo əzika. AN SSSR. M., t.1, 1960.
16. Vinoqradov V.V. Russkiy əzik. M., 1972.
17. Vlaxov S., Florin S. Neperevodimoe v perevode. M., 1980.
18. Voylova K.A. Staroslavənskiy əzik. M., 2003, s. 9-32.
19. Qaçeçiladze Q. Xudojestvenniy perevod i literatura vzaimosvəzi. M., 1990.
20. Qeydarova G.A. İstoriçeskaə fonetika russkoqo əzika. Baku, 2003.
21. Qlison Q. Vvedenie v deskriptivnuö linqvistiku. M, 2008.

22. Qolğdort Q.Ə. O nekotoryx zakonomernostəx slovoobrazovanija. Uçenie Zapiski Novosibirskoqo pedinstituta, vıpusk 1, 1985.
23. Qorbaçeviç K.S. Slovarğ trudnostey proiznoşeniə i udarenia v sovremennom russkom əzıke M., 2000.
24. Qorşkova K.V., Xaburqaev Q.A. İstoriçeskaə qrammatika russkoqo əzıka. 2-e izd. M., 1996.
25. Qraudina L.K. Voprosı normalizaüii russkoqo əzıka. M., 1980.
26. Qulieva L.Q. Sposobı proirialğnoy nominaüii. B., 1993.
27. Demidova Q.İ. O slovoobrazovanii gtniçeskix nazvaniy s suffiksami *-in*, *-anin* (*-ənin*), *-çanin*. Uçenie Zapiski LQPİ im.A.İ.Qerüena, tom 248, 1983.
28. Dialektnə fonetika russkoqo əzıka v diaxronnom i sinxronnom aspektax. M., 2001.
29. Drovnikova L.N. «Prioritetı» i «alğternativı». Russkaə reçğ, M., №5, 1998
30. Ermakova O.P. Leksiçeskie znaçeniə proizvodnix slov v russkom əzıke. M., 1984.
31. Ermakova O.P. Semantiçeskie proüessi v leksike. Russkiy əzık konüa XX stoletia (1985-1995). M., 2000.
32. Esğkova N.N. Kratkiy slovarğ trudnostey russkoqo əzıka. Qrammatiçeskie formı. Udarenie. M., 1994
33. Zalznək A.A. Drevnenovqorodskiy dialekt. M., 2004.
34. Zemskaə E.A. Əzık kak deətəlğnostğ: Morfema. Slovo reçğ. M.: Əzıki slavənskoy kulğturu. 2004.
35. İvanov V.V. İstoriçeskaə qrammatika russkoqo əzıka. M., Prosvehenie, 1990.
36. İvanova T.A. Staroslavənskiy əzık. 4-e ispr., dop. izd., SPb., 2005.
37. İvanova T.F. Noviy orfogpiçeskiy slovarğ russkoqo əzıka. Proiznoşenie. Udarenie. Qrammatiçeskie formı. M., 2007.
38. İlğina N.E. Rost analitizma v morfoloqii. Russkiy əzık v konüe XX veka stoletia. M., 2000.

39. İssledovaniə po slavənskey dialektologii. Vostočnoslavənskaə dialektologijə, lingvoqeoqrafiə i slavənskiy kontekst. M., 2002.
40. Kadğkalova G.P. Leksiçeskie znaçeniə proizvodnix slov.// Predlojenie i slovo: paradiqmatiçeskiy, tekstoviy i kommunikativniy aspekt. Saratov, 2000.
41. Kakorina E.V, Transformauiə leksiçeskey semantiki i soçetaemosti. V kn.: Russkiy əzik konüa XX stoletia (1985-1995). M., 2000.
42. Kamçuk M.L., Kasatkina R.F. Slovarğ trudnostey proiznoşeniə. M., 1997
43. Karasik V.İ. Əzik soüialğnoqo statusa. M., 1992.
44. Kasatkin L.L. Sovremennaə russkaə dialektnaə i literaturnaə fonetika kak istoçnik dlə istorii russkoqo əzika. M.: 1999.
45. Klimov Q.A. Kavkazskie əziki. M., 1965.
46. Kojin A.N. O morfemnom çlenenii slov na –çanin. Russkiy əzik v şkole. №5, 1972.
47. Kolesov V.V. İstoriçeskaə fonetika russkoqo əzika. M., 1980.
48. Komissarov. Slovo i perevod. M., 1973
49. Komlev N.Q. İnostrannoe slovo v delovoy reçi. M., 1992.
50. Kostomarov V.Q. Əzikovoy vkus gpoxi. M., 1997.
51. Kubrəkova E.S. Tipı əzikovix znaçeniy: Semantika proizvodnoqo slova. M., 1981.
52. Kustova Q.İ. Tipı proizvodnix znaçeniy i mexanizmi əzikovoqo rasshireniə. M., 2004.
53. Lamizov A.F. Metodika punktuaüii v svəzi s izuçeniem sintaksisa. M., 1964
54. Lapteva O.A. Qovorət po radio i s telegkrana. Russkaə reçğ. 1998, №5.
55. Leynevskaa E.İ., Baqrənüeva V.A. Metodika prepodavaniə russkoqo əzika v sredney şkole. İzd.-vo «Akademiçeskiy proekt», M., 2006.
56. Leksika delovoqo çeloveka. M., 1991.
57. Linqvistiçeskiy gnüiklopediçeskiy slovarğ. M., 1990.
58. Loqiçeskiy analiz əzika: Obraz çeloveka v kulğture i əzike. M., 1999
59. Lğvov M.R. Slovarğ – spravoçnik po metodike russkoqo əzika. M., 1988.

60. Maksimov V.İ. Suffiksialğnoe slovoobrazovanie imen suhestvitelğnıx v russkom əzıke. L., 1975.
61. Maslova V.V. Sovremennıe napravleniə v linqvistike. M., 2008.
62. Metodika prepodavaniə russkoqo əzıka. Xrestomatıə./ Sostavitelğ M.S.Lapatuxin. M., 1960.
63. Metodika razvitiə reči na urokax russkoqo / Pod red.T.A.Ladijenskoy. M., 1980.
64. Meherskiy N.A. Drevneslavənskiy - obhiy literaturno-pisğmennıy əzık na rannem gtape kulğturno-istoričeskoqo razvitiə vsex slavənskiy narodov. // İzbrannie statği. SPb, 1995.
65. Mironova T.L. Problemi gvolöüii qrafiko-orfoqrafičeskiy sistem drevneslavənskoqo kulğturnoqo nasledıə. M., 1999.
66. Nikitin M.V. Kurs linqvističeskoqo semantiki. SPb. 1997.
67. Onomastika. Tipoloqiə. Stratiqrafıə. M., 1988.
68. Orfopičeskiy slovarğ russkoqo əzıka. Proiznoşenie, udarenie, qrammatičeskie formı./S.N.Borunova, V.L.Voronüova, N.A.Esğkova. İz.-vo 9-oe, stereotipnoe, M., 2001.
69. Osnovi metodiki russkoqo əzıka v 4-8 klassax/ Pod red. A.V.Tekuçeva, M.M.Razumovski, T.A.Ladijenskoy. M., 1980.
70. Paduçeva E.V. Semantičeskie modeli v leksike. M., 2004.
71. Pelevin Ö.A. Kirill i Mefodiy. // Sayt v İnternete: [http://vww.school.edu.m.:: KHpmmi Mefodiy](http://vww.school.edu.m.::KHpmmiMefodiy).
72. Peşkovski A.M. İzbrannie trudi. M., 1959.
73. Postnova Q.İ. Suffiks *-in* i eqo proizvodnie v naimenovaniəx jiteley po mestnosti. Uçenie Zapiski Qorğkovskoqo pedinstituta, vıpusk 68, 1987.
74. Problemi funküionalğnoy qrammatiki: Kateqorii morfoloqi i sintaksisa v vıskazıvanii. SPb., 2000.
75. Proqrammi obheobrazovatelğnoy sredney şkolı. Russkiy əzık. M., 1994 i posleduöhie izdaniə.
76. Reüker Ə.İ. Teoriə perevoda i perevodçeskaə praktika. M., 1974.

77. Rozentalg D.G., Telenkova M.A. Slovarğ trudnostey russkoqo əzika. M., 1999
78. Russkiy əzik i sovremennostğ. Problemi i perspektivi razvitiə russkoqo əzika. M., 1991.
79. Russkiy əzik seqodnə. M., 2000.
80. Saadiev Ş.M. Voprosı izučenii iberiysko-kavkazskix əzikov. M., 1961.
81. Saviükiiy N.P. Pozitivnoe i neqativnoe otrajenie obhestva v əzike. M., 1996.
82. Samedova A. Narodov svəzuöhaə nitğ. B., 1980.
83. Sbornik «İz trudov A.A.Şaxmatova po sovremennomu russkomu əziku». M., 1952.
84. Selihev A.M. Staroslavənskiy əzik. 2-e izd. M., 2005.
85. Skoroxod L.K. Slovarnaə rabota na urokax russkoqo əzika. M., 1990.
86. Slovarğ russkoqo əzika. T.I-IV. Pod red. Evqenğevoy A.P. M., 1957-1961.
87. Slovoobrazovskie sovremennoqo russkoqo literaturnoqo əzika. M.: Nauka, 1990.
88. Soboleva P.A. Slovoobrazovatelğnaə polisemiə i omonimiə. M., 1980.
89. Sovetskiy gnüklopedičeskiy slovarğ. Pod red. A.M. Proxorova. M., 1984
90. Sovremenniy russkiy əzik. Pod red. Beloşapkova V.A. M., 1999.
91. Sovremenniy russkiy əzik. Pod red. P.A. Lekanta. M., 2000.
92. Sokrovennie smisli: Slovo. Tekst. Kulğtura. M., 2004.
93. Suprun V.İ. Antroponimi v vokativom upotreblenii// İzvestiə Uralğskoqo qos.un.-ta. 2001, №20.
94. Susov İ.P. İstoriə əzikoznaniə. M., 2006.
95. Taşlıkova M.B. Sovremenniy russkiy əzik (morfemika, morfonolojiə, slovoobrazovanie) – ucebno-metodiçeskiy kompleks. İrkutsk: QOU, 2005.
96. Tekuçev A.V. Metodika russkoqo əzika v sredney şkole. M., 1980.
97. Teoriə i metodika onomastiçeskix issledovaniy. M., 1986.
98. Tixonov A.N. Morfemika. Slovoobrazovanie. Morfolojiə. M., 2002.
99. Trubinskiy V.İ. Oçerki russkoqo dialektnom sintaksisa. L., 1984.
100. Uslar P.K. Prilojenie k «Gtnoqrafii Kavkaza». Əzikoznaniə. I. Tiflis. 1887.

101. Fedorov A.V. Vvedenie v teoriö perevoda. M., 1963.
102. Ferm L. Osobennosti razvitiä russkoy leksiki v noveyşiy period (na materiale qazet). M., 1994.
103. Fiziçeskie osnovı sovremennıx fonetiçeskix proüessov v russkix qovorax. M., 1978.
104. Xaburqaev Q.A. Pervie stoletia slavenskoy pisğmennoy kulğturi. M., 1994.
105. Xaburqaev Q.A. Stanovlenie russkoqo əzıka. M., 1980.
106. Xaburqaev Q.A. Staroslavənskiy əzik. 2-e izd. M., 1986.
107. Xalilova T. Azerbaydjanskaə proza na russkom əzıke. B., 1986.
108. Xrestomatia po metodike prepodavaniä russkoqo əzıka. Sostavitelğ Tekuçev A.V. -M., 1982.
109. Çikobava A.S. İberiyisko-kavkazskoe i osnovnie dostijeniä. İzv. OLƏ AN SSSR, t.XVII, vip.2, 1958.
110. Çikobava A.S., Lamtatidze K.V. İberiyisko-kavkazskie əziki. – BSG, t.17, İzd.2, M., 1952.
111. Çurilina L.N. Aktualğnie problemı sovremennoy linqvistiki. M., 2006.
112. Şarafutdinova N.S. Teoria i istoria linqvistiçeskoy nauki. İzd. 2. M., 2008.
113. Herba L.V. İzbrannie rabotı po russkomu əzıku M., 1957.
114. Əzik: izmençivostğ i postoənstvo. M.: 1998
115. Əkovlev N.F. Əziki i narodı Kavkaza. Tiflis. 1930.